

**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
ІЗ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ «ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ»
(НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)**

**NATIONAL-CULTURAL FEATURES OF GERMAN AND UKRAINIAN
PHRASEOLOGICAL UNITS FROM THE THEMATIC GROUP “LEGAL RELATIONS”**

Махоніна Н.Г.,

orcid.org/0000-0003-0630-7292

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри германської філології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Стаття належить до галузі лінгвокраїнознавчих і лінгвокультурологічних досліджень. У ній на матеріалі німецької та української мов розглядається вербалізація уявлень про закон та правові відносини, виявляються національно-культурні особливості українських та німецьких фразеологізмів тематичної групи «Правові відносини». Прояви національно-культурних особливостей у фразеологізмах досліджується на двох рівнях – лінгвокраїнознавства та лінгвокультурології. Виявлення національно-культурної специфіки у фразеологізмах за допомогою лінгвокраїнознавчої методології здійснюється через пошук прототипів, розгляд особливостей компонентного складу фразеологізмів та їхньої внутрішньої форми. На основі проаналізованого матеріалу робиться висновок про те, що культурно-національний компонент семантики фразеологізмів української та німецької мов досліджуваної тематичної групи проявляється абсолютно ідентично. Розкриття національно-культурної специфіки у фразеологізмах методами лінгвокультурології відбувається шляхом показу національно обумовленої концептосфери, вербалізованої через фразеологізми. У результаті проведеного дослідження автор доходить висновку, що в обох культурах концептосфера «Правові відносини» має схожу структуру, яка охоплює закон, справедливість, суд, правду, злочини, покарання, брехня, мораль, моральність. Також в обох культурах спостерігається поважне ставлення до закону. Концептуальна різниця полягає в тому, що в українській побутовій свідомості однозначно переважає більш активно виражене негативне ставлення до слуг закону, проте, воно не поширюється на самі закони. У німецькій пареміологічній картині світу когнітивний простір «правові відносини» відрізняється більш складною структурою і більшою диференціацією в порівнянні з українською пареміологічною картиною світу.

Ключові слова: лінгвокраїнознавство, лінгвокультурологічні дослідження, фразеологізм, лінгвокультурний концепт, пареміологічна картина світу, тематична група.

This article belongs to the area of country studies through language and cultural linguistics. It deals with the verbalization of idea of law and legal relations in German and Ukrainian languages, reveals national and cultural peculiarities of the Ukrainian and German idioms of the thematic group “Legal Relations”. The manifestations of national and cultural peculiarities in idioms are investigated on two levels: country studies through language and cultural linguistics. The identification of national and cultural specific characteristics in phraseology using the methods of country studies through language is carried out through the search for prototypes, the component analysis of idioms and review of their internal form. On the basis of the analyzed material, the author arrives at a conclusion that the cultural and national component of Ukrainian and German idioms belonging to the analyzed thematic group is manifested absolutely identically. Specific national-cultural characteristics can also be revealed using the methods of cultural linguistics: by means of demonstration of nationally determined concepts verbalized in idioms. As a result of the research, the author makes a conclusion that in both cultures the concept of “Legal Relations” has similar structure which covers law, justice, court, truth, crimes, punishment, lies, ethics, morality. In both cultures the respect for the law is also observed. The conceptual difference is that in the Ukrainian everyday consciousness the negative attitude towards the servants of the law is clearly expressed, but this attitude does not apply to the laws themselves. In the German paremiological vision of the world the cognitive space of “Legal Relations” has a more complex structure and greater differentiation than in the Ukrainian paremiological vision of the world.

Key words: country studies through language, cultural linguistics researches, idiom, linguocultural concept, paremiological vision of the world, thematic group.

Постановка проблеми. На тлі глобалізації, різних форм міграції, які стали соціальною реальністю XXI століття, навіть пересічній людині стали чітко помітні численні відмінності представників одних культур у порівнянні з іншими. У зв'язку з цим поняття «менталітет» вийшло за межі наукових розвідок та публіцистичних есе і міцно закріпилося в обивательській свідомості.

Своєрідність бачення навколишнього світу, реагування на нього представниками різних культур відбивається, в тому числі, й на мовному рівні. Таким чином, тема запропонованого дослідження представляє не лише науковий (виявлення мовної та позамовної специфіки змісту національно-культурного компонента фразеологізмів), але і практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанню національно-культурної специфіки в порівняльно-зіставному плані присвячується чимало робіт. Проблеми «мова і культура», «фразеологія й культура», «фразеологія в контексті культури», «національна своєрідність фразеологізмів» розглядали О. Бабкін, О. Райхштейн, Дж. Лакофф, В. Мокієнко, С. Єрмоленко, Б. Ажнюк, А. Вежбицька, В. Телія, Д. Добровольський та багато інших вчених. Стверджувалося навіть (В. Маслова), що термін «лінгвокультурологія» виник у зв'язку з роботами фразеологічної школи, очолюваної В. Телією [1, с. 107]. Поняття національної лінгвокультури охоплює широке коло мовних явищ, пов'язаних з ідеєю про внутрішню форму мови і про втілений у ній дух народу (В. фон Гумбольдт, О. Потебня). Серед усіх мовних одиниць фразеологізми внаслідок своїх мовних особливостей найбільш яскраво відображають національно-культурну самобутність мовного співтовариства (Н. Арутюнова, В. Виноградов, В. Гак, Д. Добровольський, В. Телія та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У лінгвістиці не існує єдиної думки щодо місця національно-культурного компонента в структурі фразеологічного значення, відсутній лінгво-культурологічний аналіз фразеологічних одиниць (далі – ФО) німецької мови в зіставленні з ідіоматикою української мови.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у розкритті національно-культурної специфіки українських та німецьких ФО тематичної групи (далі – ТГ) «Правові відносини» в порівняльному аспекті та виявленні їхніх національно-культурних особливостей.

Виклад основного матеріалу. У межах запропонованого дослідження до уваги беруться ФО української та німецької мов тематичної групи (далі – ТГ) «Правові відносини». Під тематичною групою нами розуміється «ряд слів, які в тій чи іншій мірі співпадають за своїм основним змістом, тобто за приналежністю до одного й того ж семантичного поля» [2, с. 118].

У суспільстві правові відносини закріплені законодавчим шляхом. Вони встановлюють міру

свободи особистості як суб'єкта виробничих, економічних, політичних та інших суспільних відносин. У кінцевому рахунку правові відносини забезпечують (або не забезпечують) ефективне виконання ролі соціально активної людини. Законодавча недосконалість компенсується неписаними правилами поведінки людини в реальних спільнотах людей.

Прослідити прояви національно-культурних особливостей у фразеологізмах можна на двох рівнях – лінгвокраїнознавства та лінгвокультурології. Найбільш простий спосіб розкриття світобачення певного етносу пропонує **лінгвокраїнознавство**. У ньому національно-культурний компонент проявляється в інформації, вираженій безпосередньо або опосередковано.

По-перше, фразеологізми можуть відображати національну культуру нерозчленовано, комплексно, всіма своїми елементами, взятими разом, тобто своїми ідіоматичними значеннями. Найчастіше ФО оперують національно обумовленою мотиваційно-образною складовою або називають явища минулого або сьогодення, які не мають прямих аналогів у інших національних культурах. (див. табл. 1).

По-друге, фразеологізми можуть відображати національну культуру розчленовано, одиницями свого складу. Деякі з таких компонентів можуть належати до числа безеквівалентної лексики і потребувати певних коментарів (див. табл. 2).

Нарешті ФО відображають національну культуру своїми прототипами, оскільки генетично вільні словосполучення описують певні звичаї, традиції, подробиці побуту й культури тощо (див. табл. 3).

Лінгвокраїнознавчий аспект по суті не розкриває особливостей національно-культурної складової фразеологізмів, він доводить те, про що можна здогадатися і без детального аналізу мовного матеріалу: оскільки фразеологізми є витвором певного народу, то вони ввібрали себе елементи культури, традицій, ментальності, образного світосприйняття і несуть їх через століття, виражаючи безпосередньо або у закодованій внутрішній формі.

Таблиця 1

Національно-культурна специфіка ФО ТГ «Правові відносини»

Відображення національної культури	всієї ФО	
	НІМЕЦЬКА МОВА	УКРАЇНСЬКА МОВА
	<i>Das Recht der ersten Nacht beanspruchen</i> (букв. «вимагати права першої ночі»)	<i>Чий хліб жуй, того й закон шануй. На чий землі стоїш, того й воду пий.</i>
	Ідеться про так зване <i>Herrenrecht</i> – середньовічне право феодалів після укладення шлюбу залежних селян провести першу ніч з їхніми нареченими, позбавляючи останніх невинності.	Ідея необхідності підкорюватися законам тієї спільноти, де живеш, передається через національно обумовлену мотиваційно-образну складову (хліб, вода).

Набагато цікавішим з точки зору розкриття національної специфіки є лінгвокультурологічний рівень. Найкращим чином відображають правові відносини та ставлення до законів українські та німецькі паремії. Серед них можна виділити прислів'я на позначення сімейного, цивільного, торгового, майнового, приватного, зобов'язального, кримінального права, права спадкування, цивільно-процесуального кодексу, правових відносин з церквою тощо. Ця класифікація є умовною, оскільки прислів'я з різних груп перетинаються, що дає змогу зробити висновок про те, що правові прислів'я – це кодекс правил

поведінки і співіснування в суспільстві на всіх його рівнях, починаючи з особистісного рівня (відносини з собою та зі своєю совістю) і закінчуючи стосунками з державою та Богом. Як для німецьких, так і для українських прислів'їв нам видається більш логічною класифікація Ю. Ісаєвої [3, с. 82–83], де виділено такі групи паремій:
– Прислів'я-«пояснювачі» (див. табл. 4) тлумачать непрофесіоналам правову інформацію. Інформативну функцію даного типу прислів'їв – функцію «ліквідації юридичної безграмотності» – підтверджує сама структура прислів'їв: чіткість та однозначність формулювань, лаконічність,

Таблиця 2

Національно-культурна специфіка ФО ТГ «Правові відносини»

Відображення національної культури	Компонентним складом ФО	НІМЕЦЬКА МОВА	УКРАЇНСЬКА МОВА
		<i>Ich darf denken wie ein Goldschmiedsjunge</i> (букв. «мені не заборонено думати, як (думає) підмайстер золотих справ майстра»)	« <i>Чия справа?</i> » – « <i>Війтова!</i> » – « <i>А хто судить?</i> » – « <i>Війт!</i> »
Ідея свободи думки передається через вибір певної національно специфічної професії.	Ідея зловживань у системі українського правосуддя передається через вживання національно специфічного компонента на позначення судді – «війт»		

Таблиця 3

Національно-культурна специфіка ФО ТГ «Правові відносини»

Відображення національної культури	Прототипом ФО	НІМЕЦЬКА МОВА	УКРАЇНСЬКА МОВА
		<i>Notwehr ist nicht verboten</i> (букв. «самооборона не є забороненою»)	<i>Громада – це рада, що рішила, так і буде.</i>
Це прислів'я, як і всі інші, що виникли як кальки-переклади з латини, відображають історію становлення загальноєвропейської правової системи з її витоків з римського права.	В основі прислів'я покладено традиції суто українського національного феномену, т. зв. копного суду – суду всієї громади		

Таблиця 4

Прислів'я-«пояснювачі» в українській та німецькій мовах

НІМЕЦЬКІ ПРИСЛІВ'Я	УКРАЇНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я
Recht muss Recht sein Букв. «закон повинен бути законом»	Закон є закон
Wer schweigt, bejaht Букв. «хто мовчить, той погоджується»	Мовчанка – знак згоди
Ungeschriebenes Gesetz Повні еквіваленти	<i>Неписаний закон</i>
Argwohn ist kein Beweis Букв. «Підозра не доказ»	
Ist die Decke über den Kopf, sind die Eheleute gleich reich Букв. «Якщо хустина (в жінки) на голові, то подружжя рівне у багатстві»	
Mitgegangen, mitgegangen Букв. «Разом ходили, разом і повішені»	
Notwehr ist nicht verboten Букв. «Самооборона не заборонена»	

відсутність образності й широких можливостей інтерпретації. В німецькій мові існує набагато більше прислів'їв цього типу, вони також різноманітніші за своїм змістом, оскільки є перекладами-кальками положень римського права, закріплених у нормативних документах.

– Прислів'я-«фіксатори» (див. табл. 5) демонструють уявлення народу про справедливість, що таке «правильно», вербалізують концепти «право», «справедливість» і «закон», виходять за рамки інституційного дискурсу.

– Прислів'я-«дзеркала» фіксують ставлення народу до влади і законів, але на відміну від другої групи, де прислів'я залежить від менталітету народу, його життєвих принципів і установок, тобто від внутрішніх причин, третя група формується як реакція народу на дії влади (найчастіше

на несправедливість законів), тобто основою її створення стає імпульс ззовні.

Ю. Ісаєва стверджує [3, с. 84], що для відображення у мові ціннісних установок, характерних для певної мовної спільноти, особливо показовою є група прислів'їв «з народу», які фіксують його досвід і світогляд. Це пов'язано з тим, що прислів'я-«пояснювачі» у першу чергу трактують положення правової системи тієї чи іншої держави, а прислів'я-«дзеркала» оцінюють (найчастіше критично) цю систему. Отже, говорити про культурно обумовлені закономірності у цих групах не можливо, тому що в ієрархічних відносинах у будь-якій мовній спільноті і на будь-якому рівні допустимими є кілька моделей, одна з яких – різке неприйняття тими, хто перебуває «внизу», дій тих, хто стоїть «нагорі». Таким чином, дослі-

Таблиця 5

Прислів'я-«фіксатори» в українській та німецькій мовах

НІМЕЦЬКІ ПРИСЛІВ'Я	УКРАЇНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я
Верховенство закону	
<i>Recht bleibt allzeit Recht</i> Букв. «закон завжди залишається законом»	
<i>Nach dem Buchstaben des Gesetzes [handeln]</i> Букв. «(діяти) відповідно до букви закону»	
	<i>Закон – не огонь, водою не заллеш. Де закони виповняють, там усі праві бувають. Закон для громади, що віжки для коня. Без стовпів тин не стоїть. Закон – не ціпок: через коліно не ламаєш. Закон города держить.</i>
Відхилення від закону	
<i>Gewalt geht vor Recht</i> Букв. «сила йде перед законом»	<i>Де сила, там і закон</i>
<i>Das Recht hat eine wächserne Nase</i> Букв. «у закону восковий ніс»	<i>Закон, як дишло, куди схочеш – туди й верни</i>
<i>Durch die Maschen des Gesetzes schlüpfen</i> Букв. «прослизнути в діру в законі»	<i>Діра в законі</i>
<i>Gesetz ist mächtig, mächtiger ist die Not</i> Букв. «закон могутній, але біда могутніша», тобто доведена до краю людина може скоювати протиправні дії, говориться зі співчуттям	<i>Закон і горе, що гора та море</i>
Відносини в різних сферах права	
<i>Einem geschenkten Gaul schaut man nicht ins Maul</i>	<i>Дарованому коневі в зуби не дивляться</i>
Повний еквівалент	
<i>Gerüchte ist der Klage Anfang.</i> Букв. «плітки – початок скарги» (мається на увазі подання скарги в суд)	<i>Не люби клевети, не пізнаєш нищоти.</i>
<i>Der Mann soll seine Frau tun bis auf den Kirchhof</i> Прибл. «чоловік відповідальний за жінку до кладовища»	<i>Батьки глядять дочку до вінця, а чоловік жінку до кінця.</i>
<i>Jeder ist Meister in seinem Haus</i> Букв. «кожен господар у своєму домі»	<i>Своя хата – своя правда, своя стріха – своя втіха.</i>
<i>Strenges Recht verlangt viel Milde</i>	<i>Суворий закон багато милосердя вимагає.</i>
Повні еквіваленти	

Прислів'я-«дзеркала» в українській та німецькій мовах

НІМЕЦЬКІ ПРИСЛІВ'Я	УКРАЇНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я
Реалізація законів на місцях	
<i>Kleine Diebe hängt man, große lässt man laufen.</i> Букв. «маленьких крадіїв вішають, а великих відпускають»	<i>Ловить яструб безкарно кури, а голуба і за просо б'ють</i>
<i>Geschriebenes Recht ist ein breites dünnes Netz: die Mücken bleiben drin hängen, die Hummeln brechen hindurch</i> Букв. «писаний закон – це тонка сітка, комарі в ній виснуть, а джмелі її проривають»	<i>Закон – павутина, в котрій муха плутається, а чміль пролітає</i>
<i>Das Recht ist wohl ein guter Mann, aber nicht immer der Richter</i> Букв. «закон – добрий чоловік, але не завжди суддя»	<i>Закони добрі, та судді лихі. Суд і прямий, та суддя кривий. Кожен адвокат – крутий Тільки адвокат і маляр можуть зробити з чорного біле. З кого суддя взяв, той і правий став. Архірей не бог, а прокурор не правда. Де суд, там і неправда. До суду підеш, правди не знайдеш.</i>
<i>Wie der Richter, so das Urteil</i>	<i>Який суддя, такий і вирок.</i>
повний еквівалент	

дження саме прислів'їв-«фіксаторів» дасть змогу зробити висновки про наявність ціннісних установок і моральних норм певної культури.

Навіть частковий аналіз паремій-«фіксаторів» тематичного блоку «Правові відносини» української та німецької мов виявляє багато спільного: в обох культурах співіснує двоєке ставлення до закону, що зумовлено як історично, так і універсальними тенденціями розвитку суспільної свідомості, і не суперечить специфіці паремійного жанру з його тенденцією до акумуляції різних (часто протилежних) поглядів на світ і людину в ньому. В українській мові протистояння етичного й юридичного аспектів більш поляризоване, але воно не є абсолютно нехарактерним і для німецької спільноти. Наприклад, частковим еквівалентом української паремії *Закон, як дишло, куди схочеш – туди й верни* є німецьке прислів'я з цікавою образністю стосовно воскового носу закону: *Das Recht hat eine wächserne Nase*. З. Коцюба вважає, що подібний дуалізм притаманний в той чи іншій мірі всім християнським народам: «Впровадження християнства з його догматичним шануванням святості і непорушності Закону Божого, з одного боку, закріпило віру в правдивість суспільних законів, оскільки уявлення про правовий процес як шлях здійснення правосуддя відповідало християнському розумінню порядку та права, а з другого – проклало спершу непомітну (з огляду на суттєвий вплив язичництва), а згодом – чітко окреслену світоглядну межу між справедливим Божим законом і судом та суб'єктивним судом людським» [4, с. 38].

В українській побутовій свідомості однозначно превалює більш активно виражене негативне ставлення до слуг закону: *Закони добрі, та судді лихі; Суд і прямий, та суддя кривий; Кожен адвокат – крутий; Тільки адвокат і маляр можуть зробити з чорного біле; З кого суддя взяв, той і правий став; Архірей не бог, а прокурор не правда; Де суд, там і неправда; До суду підеш, правди не знайдеш*, але воно не екстраполюється на самі закони, які в уявленнях українців здебільшого є об'єктивною реальністю, що суб'єктивується в процесі застосування. Цей очевидний дуалізм у трактуванні права Є. Фаріно виводить із загального культурного та релігійного дуалізму нашої країни, який виник у результаті прискореного процесу прийняття християнства, що оминув довготривалий період пристосування. Це привело до дефіциту опосередковувальних адаптаційних механізмів [5, с. 66].

Висновки. Аналіз ФО як німецької, так і української мови ТГ «Правові відносини» виявляє, що в обох культурах спостерігається поважне ставлення до закону, однак, в українській побутовій свідомості однозначно превалює більш активно виражене негативне ставлення до слуг закону, проте воно не екстраполюється на самі закони. Щодо культурно-національного компоненту семантики ФО української та німецької мов вказаної ТГ, то ця складова фразеологічного значення виявляється абсолютно ідентично: або в сукупному переосмисленому значенні ідіоми, або у вихопленому ланцюгу якоїсь обрядодії, або у значенні без еквівалентних компонентів (топо-

німи, етнічні реалії, власні назви тощо). У німецькій пареміологічній картині світу когнітивний простір «правові відносини» відрізняється більш

складною структурою і більшою диференціацією в порівнянні з українською пареміологічною картиною світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маслова В. Лингвокультурология : учеб. пособие. Москва : Academia, 2001. 204 с.
2. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. Москва : УРСС Едиториал УРСС, 2004. 571 с.
3. Исаева Ю. Репрезентация концептов «закон» и «справедливость» в немецких пословицах. *Вестник Московского государственного лингвистического университета*. 2014. Вып. № 5. Языкознание. С. 61–71.
4. Коцюба Г. Паремії як об'єкт етнолінгвопсихологічного дослідження. *Мовознавство*. 2009. № 2. С. 34–47.
5. Faryno J. Systemy prawa. *Mentalność rosyjska : słownik / opr. i zred. A. Lazaří*. Katowice, 1995. S. 66–67.